

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МУАММОЛАРИ

Боймуродов Баҳром Санакулович

Ўзбекистон Республикаси

ИИВ Академияси мустақил изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7532980>

ARTICLE INFO

Received: 02nd January 2023

Accepted: 11th January 2023

Online: 12th January 2023

KEY WORDS

Ахборот технологиялари, виртуал олам, интернет, қидирувдаги шахс, жиноят, жиноятчилик, жиноятчиликка қарши кураш, тезкор-қидирув фаолияти.

ABSTRACT

Ушбу мақолада, ички ишлар органлари қидирув фаолиятида ахборот технологияларини қўллашнинг айрим муаммолари кўриб чиқилиб, бу соҳада олиб борилаётган ишлар, ундаги ташкилий ва ҳуқуқий муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари юзасидан мулоҳазалар юритилган.

Инсоният ҳаётига ахборот технологияларининг кириб келиши, глобаллашув ҳамда дунёнинг деярли барча нуқталарида жамият ҳаётининг жадаллашувига олиб келмоқда. Компьютер технологиялари, мобил алоқа воситалари ва Интернет жаҳон ахборот тармоғининг инсонлар ҳаётида тобора муҳим аҳамият касб этиб бориши, жамиятнинг барча жабҳаларига кириб бориши ахборотлаштирилган жамиятининг шаклланишига, ахборот алмашинувининг тезлашишига, катта миқдордаги ахборот маконинг пайдо бўлишига олиб келди. Бу информацион макон ёки бошқача қилиб айтганда, виртуал олам, деярли барча ривожланган жамиятда яшовчи шахсларни қамраб олмоқда.

Ушбу виртуал оламда ахборот технология воситалари муҳим аҳамият касб этиб, ушбу воситалар орасида смартфонлар, мобил телефонлар, шахсий компьютерлар, ноутбуклар, планшетлар, GPS воситалари, шу каби бошқа электрон қурилмалар жамиятда кенг тарқалган ҳамда асосий ахборот ташувчи, ахборот алмашувчи воситалар ҳисобланади. Замонавий жамиятда яшовчи инсон ушбу воситаларни қўллаган ҳолда бошқа одамлар билан мулоқот қилади, янгиликларни ўрганади, иш ва тадқиқотлар олиб боради, атрофида содир бўлган ҳамма нарсаларни қайд этади ва янги ахборот ҳосил қилади, қолаверса ўзи ҳақидаги деярли барча маълумотларни қайд қилади.

Статистик маълумотларга кўра, бутун дунёда Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланувчилар сони, юқори суратларда ўсиб бормоқда. Жумладан, 2000 йилда Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланувчилар сони 361 млн. киши бўлган бўлса, 2010 йилда – 1 млрд. 971 млн.га етган. 2020 йилда - 4 млрд. 540 млн

киши ёки дунё ҳолисининг 59 фоизи Интернет жаҳон ахборот тармоғи ҳамда 49 фоизи яъни 3 млрд. 800 млн. киши ижтимоий тармоқ фойдаланувчисидир. Шунингдек, дунё аҳолисининг 66,6 фоизи яъни 5 млрд. 220 млн киши уяли телефон абонентлари ҳисобланишади[1].

Шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланувчиларнинг сони кўпайиб бормоқда. Ҳусусан, Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг расмий ҳисоботларига кўра, 2021 йил ҳолатига, Ўзбекистонда Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланувчилари 22 млн. 600 минг нафар бўлиб, 27 млн.дан ортиқ киши уяли телефон абонентлари ҳисобланишади[2].

Инсон ҳаётининг виртуаллашуви жараёнга криминалистик нуқтаи назардан қарайдиган бўлса, юқорида санаб ўтилган барча объектлар ва тизимлар, жиноятларни фош этишда нафақат анъанавий тарзда қараладиган моддий изларини, балки инсон фаолиятининг виртуал излари ташувчиси ҳамдир. Ушбу излардан шахснинг турмуш тарзини, қизиқишларини, асосий машғулотларини, яқин алоқаларини, унинг бўладиган жойларини билиб олиш мумкин. Бу эса жиноятларни фош этишда ҳам, шахсни қидириб топишда ҳам, жуда муҳим маълумотлар ҳисобланади. Шу сабабли, шахснинг ҳақиқий ҳаёти ва виртуал оламидан олинган маълумотларни бир-бирига таққослаган ҳолда улардан фойдаланиш тезкор-қидирув фаолиятининг самарадорлигини сезиларли даражада ошириши табиийдир.

Ҳозирги кунда ички ишлар органлари тизимида амалга оширилаётган ислохотлар, жиноятчиликка қарши курашиш, унинг олдини олиш ва содир этилган жиноятларни «иссиқ изи»дан очишда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, уни тизим самарадорлигини оширишда фаол қўллашни талаб этмоқда.

Президент Шавкат Мирзиёев 2021 йил 12 февраль куни Ички ишлар вазирлиги ҳайъатининг кенгайтирилган йиғилишда ички ишлар органлари фаолиятида рақамли технологияларни жорий қилиш ҳамда мавжуд IT- технологиялари инфратузилмасини тубдан такомиллаштириш масаласига алоҳида тўхталиб ўтган эди[3].

Бугунги кунда ички ишлар органларининг турли фаолият йўналишлари сингари қидирув фаолиятига ҳам замонавий ахборот технологияларини қўллашга муҳим масалалардан бири сифатида қаралмоқда. Бунда қидирилаётган шахс тўғрисида маълумот олиш муҳим ишлардан бири ҳисобланади. Қидирилаётган шахс ҳақида маълумотлар ва уларнинг манбалари қанча кўп бўлса, шахсни қидириб топиш имконияти ҳам шунча ортади. Шу сабабдан, қидирувдаги шахснинг виртуал олами орқали унинг турмуш тарзи, қизиқишлари, алоқалари, асосий борадиган манзиллари ва шу каби тезкор аҳамиятга эга бошқа муҳим маълумотларни қўлга киритиш мумкин.

Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, қидирувдаги шахслар бугунги кунда яқин қариндошлари, танишлари ёки бошқа жинсий алоқалари билан асосан юқорида қайд этилган ахборот технология воситаларини қўллаган ҳолда Интернет жаҳон ахборот тармоғи ёрдамида (турли ижтимоий тармоқлар ёки дастурий воситалар) алоқа ўрнатишмоқда, хабарлашмоқда, маълумот алмашишмоқда. Шу сабабдан, қидирув ишларини ушбу виртуал оламда ҳам олиб бориш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этмоқда.

Виртуал оламда қидирув ишларини олиб боришда, аввало, замонавий ахборот воситаларининг хусусиятлари, имкониятлари ҳамда улар тўғрисида қуйидаги маълумотларни:

- телефон рақамларни,
- мобил телефоннинг IMEI ва IMSI рақамларни;
- шахсий компьютер, планшет ва смартфонларнинг MAC-манзиллари тўғрисидаги маълумотларни билиш, аниқлаш ҳамда қидириб топиш лозим бўлади.

Шундан сўнг Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги бошқа маълумотлар:

- Интернет жаҳон ахборот тармоғига кириш логин ва паролларини;
- шахснинг ижтимоий тармоқлардаги аккаунти (Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram, ВКонтакте, Одноклассники в.б.) ва унга кириш логин ҳамда паролларини;
- электрон почта манзиллари, унинг логин ва паролларини;
- электрон тўловда (масалан, ЯндексMoney, WebMoney ва бошқалар) фойдаланаётган банк картаси рақамлари ва реквизитларни;
- Интернет жаҳон ахборот тармоғи ёрдамида расмийлаштирилган электрон чипта ва ҳужжатларни;
- геоманзилларни ва бошқа зарур маълумотларни қўлга киритиш бўйича тезкор-қидирув ишларни олиб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Қидирувдаги шахсни Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги виртуал оламидан ташқари бошқа замонавий ахборот технология воситалари ёки ахборот дастурларини қўллаган ҳолда уни аниқлаш ёки у ҳақида керакли маълумотларни олиш имкониятлари ҳам мавжуд. Хусусан, бугунги кунда жамоат жойлари, кўча ва йўлларда жамоат тартиби ва йўл ҳаракати хавфсизлигини, шунингдек, хусусий корхона ва ташкилотлар эса ўз хавфсизлигини таъминлаш мақсадида видеокузатув камераларини ўрнатиш тобора оммалашиб бормоқда. Видеокамераларнинг кенг жорий этилиши видеотасвирга асосланган таниб олиш ва идентификация қилиш тизимларига талаб пайдо бўлишига олиб келди. Бундай тизимлар реал вақт режимида видеокамералардан олинган тасвирлар кетма-кетлигини таҳлил қилиш асосида ҳар хил маълумотларни автоматик равишда олиш учун компьютерни таққослаш усулларида фойдаланадиган технологияларга асосланган. Ҳозирда бу технология видеотаҳлил тизими деб номланади.

Видеотаҳлил тизими видеокамераларни ҳақиқий маълумот манбаларига айлантиради, катта видео оқимларда одамларнинг юзини, автомобил рақамларини таниб олиш, идентификациялаш, объектларнинг хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш ва тезкор жавоб чораларини кўриш имконини беради.

2021 йилнинг биринчи ярим йиллигида республика миқёсида 206279 дона видеокамералар бўлса, шундан ИИО томонидан жамоат жойлари, йўл ҳаракати ва қўриқланадиган объектларни доимий кузатуви учун 6911 дона видеокамералар ўрнатилган[4].

Ички ишлар вазирлиги томонидан 2017 йилдан юзни аниқлаш функциясига эга видеокузатув тизимидан фойдалана бошлади. Дастлаб тизимга юзга яқин камера уланган эди, лекин охириги икки - уч йил мобайнида барча вилоят маркази ҳисобланадиган шаҳарларни камераларининг бу функция билан жиҳозлаш

режалаштирилган ва ҳозирда уларнинг сони 280 тага етган[5]. Бундан ташқари ҳозирда ЙПХ ва ППХ ходимларига бодийкамералар бириктирилган бўлиб, уларнинг сони 4 051 тани ташкил қилади[6].

Қидирувдаги шахсларни аниқлашда замонавий ахборот технологияларини қўллаш юзасидан Хитой тажрибаси алоҳида аҳамиятга эга. Хитойнинг LLVision Technology Co компанияси 2018 йил феврал ойида полициячиларни ақлли кўёшдан сақлайдиган кўзойнак ишлаб чиқарди ва жиҳозлади. Улар Google Glassga (ақлли кўзойнак) ўхшайди, камераси бор ва ҳуқуқ-тартибот идоралари маълумотлар базасига боғланган. Шубҳали шахснинг кимлигини текшириш учун полиция ходими унга беш метрдан ошмайдиган масофадан ва юзининг камида 70% кўринадиган бурчакдан қараши керак бўлади. Юзни аниқлаш тизими автоматик равишда маълумотлар базасидан мосликни қидира бошлайди ва 2-3 дақиқадан сўнг мослик топилса, одамнинг исми ва уй манзили ҳақида хабар беради. Қурилмани биринчи бўлиб Хитойнинг Хенан провинциясидаги Чженжжоу шахрининг полиция ходимлари ишлатган. 2018 йил 1 февралдан бошлаб улар Чженчжоу темир йўл вокзалида хизмат пайтида ақлли кўзойнак тақиб юришган, уларнинг кундалик йўловчилар оқими одатда 60 000 дан 90 000 гача бўлади. Ақлли кўзойнак ишлатилган биринчи ўн кун ичида полиция йўл-транспорт ҳодисаларидан тортиб, одам ўғирлашгача бўлган турли жиноятларда гумон қилинган етти кишини қўлга олишган. Яна 26 киши сохта гувоҳнома ишлатгани учун ушланган[7].

Қидирув фаолиятида замонавий ахборот технологияларини қўллашнинг нафақат ташкилий жиҳатларига балки унинг ҳуқуқий асосларини яратишга ҳам жиддий эътибор қаратиш лозим бўлади.

Ахборот технологиялари орқали маълумот олиш, техник жиҳатини ҳисобга олмаганда, тезкор-қидирув ишларини амалга ошириш орқали маълумотларни топишдан деярли фарқ қилмайди, чунки якуний маҳсулот шахслар, фактлар, объектлар ва бошқалар ҳақида маълумот ҳисобланади.

“Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси (2012 йил 25 декабрь) қонунининг 14-моддасида “тезкор-қидирув тадбирининг турлари”да “маълумотлар тўплаш – тезкор-қидирув фаолиятининг вазифаларини ҳал этиш учун ҳужжатларни, материалларни, маълумотлар базаларини ўрганиш, шунингдек сўровномалар юбориш орқали жисмоний ва юридик шахслар, фактлар ҳолатлар ҳақида аҳамиятга эга бўлган ахборот олишга қаратилган тадбир” дея тарифланган [8].

Бироқ, “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунида “Интернет жаҳон ахборот тармоғи тармоғида тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш”, “ахборот технологиялари ёрдамида маълумотлар тўплаш” каби фаолиятни аниқлаштирувчи тушунчалар мавжуд эмас.

Шунингдек, жиноят-процессуал қонунчилигида ҳам Интернет жаҳон ахборот тармоғидан олинган маълумотларни процессуал расмийлаштириш бўйича аниқ нормалар акс эттирилмаганлигини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим.

Хусусан, Жиноят-процессуал кодексининг 90-моддаси биринчи қисмига кўра маълумотлар ва нарсалардан, улар тергов ҳаракати баённомаси ёки суд мажлиси **баённомасида қайд этилганидан кейингина** далил сифатида фойдаланиш мумкинлиги белгиланган. Бироқ Интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали жиноят иши

учун аҳамиятга эга бўлган (исботланиши лозим бўлган) маълумотларни далил сифатида расмийлаштириш тартиби мавжуд эмас.

Бундан ташқари, бугунги кунда амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, тезкор ходимлар тезкор аҳамиятга эга маълумотларни олишда Интернет жаҳон ахборот тармоғининг имкониятлари ҳақида етарли тассавурга эга эмас. Ёки айрим тезкор ходимлар тассавурга эга бўлсада, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан керакли маълумотларни излаш услубининг йўқлиги, керакли сайтлар ва маълумотлар базасига кириш имкониятининг йўқлиги, махсус дастурий таъминотдан фойдаланиш заруриятининг мавжудлиги билан боғлиқ муаммолар мавжуд.

Бизга маълумки, қидирув ишларини олиб бориш усул ва услублари дарсликлар ва қонунчилигимизда етарлича ёритилган. Аммо, бугунги кунда Ўзбекистонда қидирув фаолиятида ахборот технология воситаларини қўллаш муаммолари, миллий қонунчилигимизда ҳам, дарсликлар ва илмий ишларда ҳам, етарлича ёритилмаган.

Замонавий ахборот технологиялари ёрдамида қидирув ишларини олиб боришни такомиллаштириш, албатта қидирув фаолиятининг самарадорлигининг ошишига олиб келади. Шу сабабдан, қуйидаги чора-тадбирлари амалга ошириш зарурати мавжуд:

биринчидан, қидирилаётган шахслар тўғрисида Интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали ёки бошқа техник воситалар ёрдамида ахборот олиш бўйича тезкор қидирув ишларини амалга ошириш методологиясини ишлаб чиқиш ва бу бўйича амалий-ўқув қўлланма, дасрликлар яратиш лозим.

иккинчидан, ҳозирда дунёда яратилаётган замонавий технологияларни ҳамда хориж мамлакатларининг қидирув ишлари самарадорлигини оширишда қўлланиладиган инновацион ечимларни доимий ўрганиб бориш ва уни Ўзбекистонда тадбиқ этиш чоралари кўриш керак.

учинчидан, Интернет жаҳон ахборот тармоғида ёки замонавий ахборот технологиялари ёрдамида қидирув ишларини олиб бориш бўйича ИИВ таълим муаассаларида малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунда Интернет жаҳон ахборот тармоғида тезкор-қидирув ишларини олиб бориш тушунчаси, унинг усуллари, тартибини белгиловчи нормаларни ва Жиноят-процессуал Кодексида Интернет жаҳон ахборот тармоғидан олинган маълумотларни процессуал расмийлаштириш бўйича аниқ нормаларни киритиш лозим.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, биз юқорида қидирилаётган шахслар тўғрисида Интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали ёки бошқа ахборот технологиялари ёрдамида ахборот олиш бўйича тезкор қидирув ишларини амалга оширишнинг айрим жиҳатларини кўриб чиқдик. Бироқ, бугунги кунда бу муаммони комплекс ўрганиш ҳамда бу бўйича чуқур илмий ва амалий тадқиқотлар ўтказиш зарурати мавжуд.

References:

1. Вся статистика интернета и соцсетей на 2021 год — цифры и тренды в мире и в России. — URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-i-socsetej-na-2021-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii/>

2. O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining O'zbekistonning mobil aloqa abonentlari soni haqidagi hisoboti. — URL:<https://mitc.uz/uz/stat/7>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2021 йил 2 февраль куни бўлиб ўтган ички ишлар органлари фаолияти, тизимда мавжуд муаммо ва камчиликлар, истиқболдаги вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилиши материаллари. — URL: <https://www.gazeta.uz/uz/2021/02/12/president-uz/>
4. Ўзбекистон Республикаси ИИБ Аxborot технологиялари, алоқа ва аxbоротни ҳимоялаш бошқармасининг 2021 йил июль ойи ҳисоботи.
5. Григорович, В.Л., Чжу, Цзюй Чжэн. Использование системы распознавания лиц в оперативно-розыскной деятельности. — URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/233611>
6. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида». 2012 йил 25 декабрь, ЎРҚ-395-сон. — URL: <https://www.lex.uz>